

Війна: православний погляд або діяльний патріотизм

У статті розглядається православне вчення про патріотизм. Осмислюються критерії справедливої, священної війни. Спростовується пацифізм. Обґрунтовується офірність як норма життя християнина- патріота. Акцентується увага на необхідності для християнина діяльного патріотизму. З'ясовується проблема гніву та ненависті.

Ключові слова: Церква, православ'я, християнство, патріотизм, діяльний патріотизм, війна, священна війна, пацифізм, вбивство, гнів, ненависть, справедливість, любов, самопожертва, офірність, самозречення, служіння.

«Коли ти вийдеш на війну проти ворога твого і побачиш коней і колісниці [і] народу більше, ніж у тебе, то не бійся їх, бо з тобою Господь Бог твій... Коли ж приступаєте до бою, тоді нехай підійде священник, і говорить народу, і скаже йому... ви сьогодні вступаєте в бій з ворогами вашими, нехай не ослабне серце ваше, не бійтеся, не бентежтеся і не жахайтеся їх, бо Господь Бог ваш іде з вами, щоб воювати за вас з ворогами вашими [і] спасти вас».

(Втор. 20, 1-4).

«Воїни не повинні боятися смерті. Треба пам'ятати, що немає більшої любові, як своє життя віддати за народ та Батьківщину. Боятися треба гріха. Ми повинні бути сильними духом, а дух наш залежить від віри в Бога... Українська Церква завжди була, є та буде з народом і з армією. Кожного дня церква на богослужіннях підносить молитву за воїнство. Але ми не тільки молимося, Церква допомагає армії практично. Це означає, що Церква благословляє військових та весь народ на захист Батьківщини».

(Святійший Патріарх Філарет)

Важко повірити людині, яка стверджує, що любить все людство, яке об'єктивно вона знати не може, якщо не любить своїх ближніх, з якими з'єднана від народження. Той, хто не любить своє, рідне під приводом любові до всього людства лише показує цим, що він взагалі нікого та нічого не любить. Людина перебуває

у сатанинській омані уявляючи, що охоплена любов'ю до всього людства і на цій підставі може не мати особливої, синівської любові до своєї батьківщини. Апостол і євангелист Іоан Богослов ставить під сумнів навіть розмову про любов до Бога, Якого не бачимо, якщо не любимо ближнього, якого бачимо. «Хто каже: “Я люблю Бога”, а брата свого ненавидить, той говорить неправду: бо той, хто не любить брата свого, якого бачить, як може любити Бога, Якого не бачить? І ми маємо від Нього таку заповідь, щоб той, хто любить Бога, любив і брата свого» (1 Ів. 4, 21).

«Любов – це тепло, яким ми можемо зігріти тих кого любимо. Але будь-яке тепло найперше там, де воно перебуває, і поступово розповсюджується від центра до периферії ... Тільки той, хто любить свій народ, здатний полюбити і інші народи» [9, с. 647]. Митрополит Іларіон (Огієнко) принагідно зауважує: «Немає в людини нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю!.. Рідний народ наш займає свою землю. Цю землю ми обов'язані любити всією душею, й берегти її всіма силами. Бо ж рідна земля – це те найкраще й наймиліше, що тільки має окрема людина, чи окремий народ. Щастя народові, його добре життя й розвиток – тільки на рідній землі... От чому ми свою Україну зevamo Ненькою і любимо її понад усе!» [6, с. 365-366].

Любов до свого народу називається патріотизмом. Справжній патріотизм безпосередньо пов'язаний із активним служінням. Служіння – це висока культура самозречення від власних інтересів і пристрастей, що базується на вірі в Бога. Саме тому в «характері служіння виявляється діяльний характер патріотизму». З потребою служіння не народжуються, дар служіння необхідно вистраждати. Український поет-екзистенціаліст Василь Стус кожному з нас нагадує: «Щоб запобігти нівеляції українського народу, треба офірувати кращих його синів. Інших пожертв Бог не визнає». Офірність є нормою життя патріота-націоналіста. Біблійним прикладом такого патріотичного самозречення є подвиг святих мучеників братів Маккавеїв, їхньої матері Соломонії та учителя їхнього Єлеазара. Святитель Григорій Богослов так описує їхню офірність: «Там сини, мужні і великі духом, шляхетні паростки шляхетної матері, ревні подвижники за істину... вірні охоронці *вітчизняних* законів... Вони стільки брати душею, як і плоттю, ревнують один одного в бажанні смерті (дивне видовище!); як скарб перехоплюють один у одного муки, твердо стоять за «пестуна», тобто за закон, не стільки бояться приготовлених їм мук, скільки бажають тих, котрих ще не бачать; одного тільки бояться, щоб мучитель не припинив катувань, щоб кому-не-

будь із них не залишитись неувінчаним, невільно не розлучитися з братами і не стати поганим переможцем, уникнувши, на біду, страждань. Там мати бадьора і мужня... Вона не за страждальця-ми-синами жаліє, а мучиться побоюванням, що сини не будуть страждати... Вона вказувала на груди, нагадувала про годування, свідчила сивиною, використовувала старість у клопотанні за свої прохання не для того, щоб спасти дітей від смерті, а щоб спонука-ти їх до страждань» [4, с.253-254]. Таку висоту потрібно вистраж-дати. В українській національно-визвольній боротьбі приклад офіри Маккавейської родини наслідувала родина Степана Бандери. Український провідник разом зі своєю родиною відстоював ідею служіння Богові та Україні. Він зумів усього себе віддати цій боротьбі, принести в жертву особисте життя та життя родини [5]. Любов жертвна. Одержимий любов'ю приносить себе в офіру Вітчизні без вагань.

Сьогодні як ніколи Україна потребує справжнього, непоступливого і глибокого, діяльного патріотизму, здатного протистояти московській агресії та антиукраїнській кремлівській пропаганді. І тут відчувається необхідність твердої опори у вічних Божих заповідях, адже поза законами Божими немає самозречення, а отже і життя. Оскільки Україна в стані війни, оскільки на сході нашої країни Росія та підтримувані нею проросійські сепаратисти здійснюють військову агресію проти України, постає питання: чи існує критерій, за яким можна виявити, коли війна є справедливою, а коли – ні? І чи може взагалі війна бути виправдана Церквою? Професор О. І. Осіпов підкреслює: «Виходячи із численних фактів старозавітної історії і ... євангельських прикладів... можна цілком впевнено стверджувати, що не всі силові дії слід класифікувати як безумовно несправедливі, гріховні. Можливе і справедливе застосування сили...»[10, с. 33]. Втім, з християнської точки зору, не зайвим буде обґрунтувати справедливість застосування сили однією людиною стосовно іншої. Розважливе читання Євангелія дозволяє відстежити логіку та принцип справедливого відношення до людини. Цим принципом є любов. Прикладом чітко вираженого православного підходу до осмислення поняття любові є добре відомі слова апостола Павла: «Якщо я говорю мовами людськими й ангельськими, а любові не маю, то я – мідь, що дзвенить, або кімвал, що бриньчить. Якщо маю дар пророцтва, і знаю всі таємниці, і маю всяке пізнання і всю віру, так що й гори можу переставляти, а любові не маю, – то я ніщо. І якщо роздам усе добро моє і віддам тіло моє на спалення, а любові не маю, то нема мені з того ніякої користі. Лю-

бов довго терпить, милосердствує, любов не заздрить, любов не вихваляється, не пишається, не безчинствує, не шукає свого, не гнівається, не замишляє зла, не радіє з неправди, а радіє істині; усе покриває, всьому йме віру, всього сподівається, все терпить» (1 Кор. 13,1-6). Отже, без любові даремні і некорисні п'ять найбільших великих дарувань, а саме: дар мов, пророцтва, чудодійна віра, роздавання милості і мучеництво. Іоан Богослов вчить: «Ми знаємо, що ми перейшли зі смерті в життя, бо любимо братів; той, хто не любить брата, перебуває в смерті. Усякий, хто ненавидить брата свого, є людиновбивця; а ви знаєте, що ніякий людиновбивця не має життя вічного, що в ньому перебувало б. Любов пізнали ми з того, що Він поклав за нас душу Свою: і ми повинні класти душі свої за братів» (1 Іон. 3,14-16). У цьому контексті доречно послухати преподобного Симеона Нового Богослова: «Хто не має любові, як може той бути визнаний учнем Христовим або християнином? Як, навпаки, хто має цю любов, нехай він не може звершувати великих подвигів і трудів, а здобув тільки одну цю любов, той, за законом Учителя нашого Христа, піднявся на самий верх досконалості святих» [11, с. 207]. Любов – єдина сила, яку можна застосовувати до людей. Без любові будь-який зв'язок між людьми буде штучним. «Добре робить той, хто більше служить громаді, ніж своїй власній волі... Той, хто має правдиву і щиру любов, не шукає себе ні в чому» [7, с. 38]. Таким чином стає зрозуміло, «що за християнським вченням лише любов праведна перед Богом, без неї будь-яке найдоброчинніше, за людськими мірками, діяння є «мідь, що дзвенить, або кімвал, що бриньчить».

З огляду на вище викладене впливає, що «особливість християнської любові полягає в тому, що навіть найсильніше її почуття не засліплює розум та не пригнічує волю людини, як це зазвичай буває у природній любові. Християнська любов не підвладна пристрастям, вільна від них, тому вона зберігає в людині розумність і цілеспрямованість дій. І ця мета – не задоволення похотей, не свобода гріха, але максимальна користь, в першу чергу користь духовна... Тому часто можуть бути обставини, коли той, хто керується саме такою любов'ю змушений застосовувати силу та заподіювати навіть страждання людині заради її ж блага та блага інших» [11, с. 35]. Пророк і цар Давид наставляє: «Гніваючись, не согрішайте...» (Пс. 4, 5). Із Євангелія ми знаємо, що Сам Господь наш Ісус Христос із гнівом поперевертав столи міняйл і лави тих, що продавали голубів і батогом вигнав із храму продавців. Христос апіорі вчинив так не із ненависті до тих, що чинили безчинства у храмі, а щоб навчити їх правді та добру.

Часто буває так, що людина, в силу відповідних обставин (війна), змушена вдатись до насильства. Митрополит Георгій Ходр застерігає: «Ніхто не повинен осуджувати людину, якщо їй здається, що зброєю свідчення часом буває хрест, а часом зброя. Насильство – це така дія, яка відображається на особистості; людина може піти на нього із святого місця, де в щирій молитві вона розмовляла зі своїм Богом» [12, с. 265]. Пророк Ілля у свідомому і цнотливому роздратуванні для користі Ізраїльського народу віддав на смерть на горі Кармил «чотириста п'ятдесят пророків Ваалових, і чотириста пророків дібровних» (3 Цар. 18, 19).

Таким чином, «в православному розумінні не формальна справедливність є добро і не саме по собі застосування сили, насильства, є зло, але добрим чи злим є стан серця і розуму людини – цих основних фундаментальних сил всіх людських діянь. Звідси надзвичайно важливим є, щоб у всіх життєвих ситуаціях, пов'язаних з необхідністю застосування сили, серце людини не опинилося під владою тієї ненависті, яка поєднує його з духами зла та робить подібним до них. Лише перемога над злом у своїй душі відкриває людині можливість справедливого застосування сили стосовно інших людей» [10, с. 36]. Отже, Церква «забороняє не боротьбу зі злом, не застосування сили до злочинця, і навіть, на крайній випадок, позбавлення його життя, але осуджує злобу людського серця і бажання саме зла тій чи іншій людині» [10, с. 36-37].

В такому ж ключі варто рефлексувати над питанням, чи може бути війна справедлива? Важливість цього питання обумовлена тим, що немає війн без умисного заповідання смерті, тобто вбивства. Позбавлення життя однією людиною іншої, навіть під час війни, є для багатьох християн, у контексті заповіді «не вбий», проблемою, катастрофою, яку неможливо вирішити. Просто – зло! «Практична суть цієї проблеми доволі очевидна. Часто ж доводиться спостерігати, як зло постає не стільки з цілей людини самих по собі, скільки з природи засобів, ужитих для досягнення цих цілей» [8, с. 282]. Якщо цю проблему залишити без богословського осмислення та вирішення, то вона стане причиною багатьох інших проблем, а саме:

- невігластво, з православної точки зору, в розумінні життя і смерті;
- відкидання істини як опозиції реальності до видимості;
- осуд будь-якої війни, незалежно від того, чим вона викликана і яка вона;
- зневага та осуд тих, хто виконує свій військовий обов'язок;
- заперечення ідеї священної, справедливої війни;
- дискредитація патріотизму.

У зв'язку з цим необхідно богословськи, з православної точки зору, розкрити питання, «що вбивство робить злом? Очевидно, що не сама по собі смерть. Вбивство стає злом лише тоді, коли воно звершується із ненависті до людини... Тому бути вбитим, як і померти від холери, не є зло, адже тут немає морального злого акту волі. При цьому злобу не можна ототожнювати із гнівом, оскільки буває і праведний гнів» [10, с. 217]. Тому і напоумляє нас псалом: гнівайтесь і не грішіть. «І Господь тому, хто гнівається марно, загрожує судом, але не забороняє вживати гнів, при потребі, ніби у вигляді лікування. Бо слова: ворожнечу покладу між тобою і між змієм (Бут. 3, 15), і: ворогуйте з мадіанитами (Чис. 25, 17), – слова, що навчають користуватися дратівливістю, як зброєю. Тому Мойсей, найлагідніший зі всіх людей (Чис. 12, 3), коли карав за ідолопоклонство, озброїв руки левитів на умиротворення братів. Він говорив: покладіть кожен меч свій на стегно своє, пройдіть по стану до ворогів і назад і вбивайте кожен брата свого, кожен друга свого, кожен ближнього свого (Вих. 32, 27). І далі сказано: «Бо Мойсей сказав [їм]: сьогодні присвятите руки ваші Господу, кожен у сині своєму і браті своєму, нехай пошле Він вам сьогодні благословення» (Вих. 32, 29). [3, с. 390]. Таким чином, не варто, як бачимо, безальтернативно, абсолютно ототожнювати вбивство та гнів із злом. Часто праведний гнів та вбивство бувають благословенними слугами добрих діл.

Для підсилення думки, що не можна визвольну боротьбу ототожнювати зі злом і ненавистю, нагадаємо випробування праведного Авраама війною. Перед війною Авраам дивним чином пройшов випробування багатством. Лагідністю своєю Авраам вирішив проблему розділення майна зі своїм племінником Лотом. Після того, як Лот вибрав кращу землю, а Аврааму залишив гіршу, Бог відразу запевнив Авраама, що його нащадки успадкують всю землю. «І сказав Господь Авраму, після того як Лот відокремився від нього: зведи очі твої з місця, на якому ти тепер, подивися на північ і на південь, і на схід і на захід; бо всю землю, що ти бачиш, Я дам тобі і нащадкам твоїм навіки» (Бут. 13, 14-15). Авраам повинен був приступити до нового служіння, пройти нове випробування. Він повинен воювати, адже де земля – там війна. Однак Авраам воює не просто за землю, а за спадок від Бога. Це війна священна. Це війна людини лагідної (Бут. 14, 13-15). Авраам готовий воювати, а значить готовий і вбивати, і напевне вбивав. Отже, православна уцерковлена людина повинна бути готова до війни, як Богом покликаний Авраам. Пацифізм є невід'ємною частиною антицерковної ідеології.

І життя Авраама дає нам урок. Справжнім воїном є той, хто є лагідний, як Авраам, хто не спокушається багатством і воює за успадковану від Бога рідну землю.

До речі згадати в цьому зв'язку встановлені Іваном Предтечею правила поведінки для воїнів. Коли до нього прийшли воїни і запитали: «Що нам робити?», найбільший серед народжених жінками відповів: «Нікого не кривдіть, не обмовляйте і задовольняйтеся платнею вашою» (Лк.3,14). Як бачимо, Господній Хреститель не став на бік ідеології беззастережного осуду будь-якої війни, тобто пацифізму, який заперечує правомірність навіть справедливих та визвольних війн. Воїни не почули від пророка антицерковних непатріотичних закликів на кшталт: роззброюйтесь, перестаньте проливати кров людську, не воюйте, відмовляйтесь від служби в армії.

У розкритті даного питання слід зважити і на те, що багато перших християн належали до римського війська. Сотник з полку, званого Італійським, Корнилій, що служив у Кесарії, здобувши добру славу побожним життям, почув від ангела заклик послати людей до Іюппії за апостолом Петром. Прибувши, апостол під час проповіді бачить сходження Святого Духа на слухачів («Дух Святий зійшов на всіх, хто слухав слово» (Діян.10,44)) і сказав: «Хто може заборонити хреститись водою тим, що, як і ми, одержали Святого Духа? І звелів їм хреститися в ім'я Ісуса Христа» (Діян. 10, 47-48). В контексті теми необхідно наголосити, що саме в родині військовослужбовця сотника Корнилія розпочинається навернення до Христової віри греко-римської цивілізації через сходження Святого Духа. Як відомо, Корнилій після хрещення не покинув військової служби, як і інші воїни-християни. І, очевидно, при потребі застосовував зброю для захисту від ворогів, оскільки це не просто обов'язок, а й богоугодна справа.

Не одну сотню воїнів знаходимо ми серед християнських святих. Максим Антіохійський, великомученик Димитрій Солунський, великомученик Юрій Переможець, Андрій Стратилат, 40 мучеників, замордованих у Севастійському озері, праведний Петро Калнишевський тощо. До речі, серед українців першим мучеником за віру став воїн з княжої дружини Федір.

Відповідно до сказаного варто згадати погляд святителя Афанасія Великого на війну та вбивство. У посланні до ченця Амуна архієпископ наставляє: «Убивати не дозволено, *але знищувати ворогів на війні і законно, і гідне похвали*; тому ті, які відзначилися у битвах, удостоюються великої пошани, і їм споруджують пам'ятники, що свідчать про їхні заслуги». [2, с. 321].

З наведених міркувань видно, що Свята Православна Церква схвалила «позицію національної величі та гідності, яка спонукала народ Святої Русі чинити опір татарам, а народ Румунії – феодалам. Церква підтримала боротьбу проти турків в Османській імперії, проти сіонізму – в Палестині. Скрізь вона була єдина з своїм народом, впевнена в тому, що він бореться за справедливу справу... Держава повинна переслідувати будь-якого військового злочинця, як погляд Божий переслідував Каїна» [12, с. 265].

Резюмуючи сказане, зазначимо, що за вченням Православної Церкви війна може бути священною, а військова служба – святою справою, якщо вона захищає рідну землю від агресора, злочинців та чужинців. Критерієм справедливої війни є відсутність у воюючої сторони ненависті до ворога, що зовсім не передбачає відсутності справедливого, праведного гніву. Другою умовою цього принципу є любов, яка виражається у справедливості та самозреченні.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: В українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. Афанасій Великий, святий, творіння. Кн. 2. Т. III. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2012. – 456 с.
3. Василій Великий, святий, творіння. Кн. 2. Екзегетичні твори. Бесіди Т. I. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. – 546 с.
4. Григорій Богослов, святий, творіння. Кн. I. Слова Т. I. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. – 721 с.
5. Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали / Редактор і упорядник Микола Посівнич. – Тернопіль: Астон, 2008. – 448 с., іл.
6. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 464 с., іл.
7. Кемпійський Тома. Наслідкування Христа / Пер. на укр. д-р Й. Боцян. – Львів: Свічадо, 2014. – 312 с.
8. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. – 5-те вид. – К.: Либідь, 2004. – 384 с.
9. Настольная книга Священнослужителя. Т. 8. – М., 1988. – 800 с.
10. Осипов А. И. Православное понимание смысла жизни. – К., 2001. – 240 с.
11. Преп. Симеон Новий Богослов. Творіння. Т. 1. – К., 2013. – 753 с.
12. Ходр Георгій, митрополит Гор Ливанских. Призыв Духа. / Пер. с фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 284 с.

